

Erfgoed participatief

herbestemmen

De rol van
participatie bij
herbestemming
van kerken

Endeavour

Sociaal-ruimtelijk onderzoeksbureau:
probleemanalyse, participatie, ruimtelijke dialoog en
procesbegeleiding

Kerkplus

Endeavour en RE-ST vormen samen met Petillon Ceuppens, TRANS het consortium **Studio Open Kerken**, dat **intensieve herbestemmingstrajecten** (Kerkplus) binnen de Provincie Antwerpen begeleidt.

Binnen Kerkplus begeleidt Endeavour de **participatie met de lokale gemeenschap**.

Participatie als sleutel tot succes

Participatie helpt programma's te ontwikkelen die afgestemd zijn op de lokale behoeften. Door co-creatie met de gemeenschap kunnen oplossingen worden ontwikkeld **die breed worden gedragen en sociaal relevant** zijn.

Participatie als sleutel tot succes

Context: Hoe kan het kerkgebouw een centrale rol spelen in de **sociale en ruimtelijke structuur** van een dorp of wijk?

Beheer: Welke **nieuwe partners** kunnen een rol spelen in het beheer, zodat dit niet alleen op de gemeente rust? En welke **innovatieve beheersvormen** zijn mogelijk?

Tijd: Hoe zorgen we ervoor dat de ingrepen op **lange termijn houdbaar** zijn, zonder de potentie van het gebouw te beperken?

Het co- creatieproces aan de hand van Sint-Valentinuskerk in Poppel

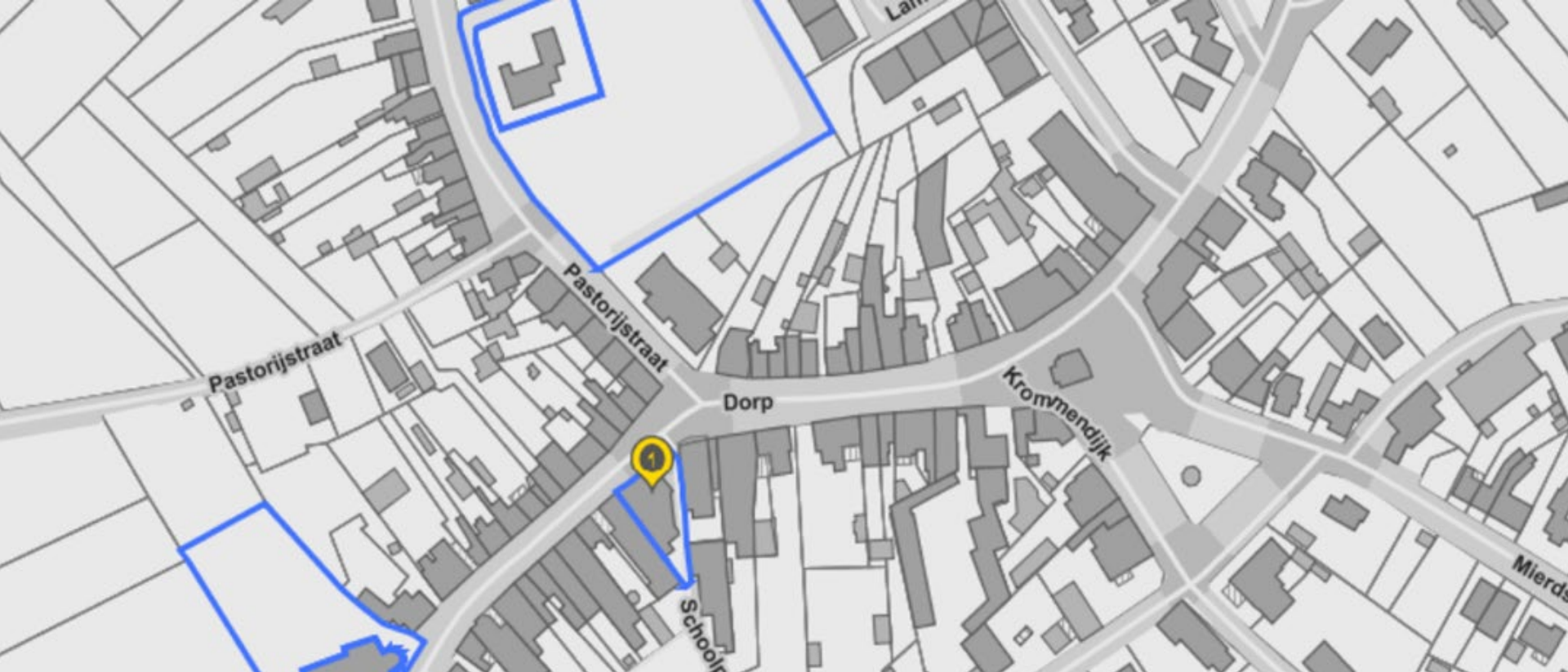
In 2021 startte het participatietraject voor de Sint-Valentinuskerk in Poppel, met als doel het gebouw een nieuwe functie te geven die aansluit bij de behoeften van de lokale gemeenschap.

Fasen van co-creatie

Uitwisseling tussen ontwerp en participatie

- Stap 1: Veldonderzoek a.h.v. interviews
- Stap 2: Scenariovorming en conceptontwikkeling: terugkoppeling via workshops
- Stap 3: Selectie van het voorkeurscenario

Stap 1

Veld- en belevings onderzoek

Lokale kennis wordt verzameld via **diepte-interviews met sleutelfiguren en organisaties**. Dit helpt bij het identificeren van de belangrijkste behoeften en wensen voor de toekomst van het kerkgebouw.

Stap 2: terugkoppeling tussen ontwerpend onderzoek en workshops

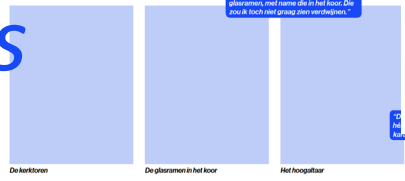
Studio Open Kerken
Poppel
De Sint-Valentijnkerk
ronde 1
waardescan

Ulaque curerum aut volvere elluplat in into opti blam estem quam is maxime pro vulpiani.
Itatur? Fem sed mo maximin con con reptati debet dus ea niamus dolo et porent quo mod moe dlesto etiam am volvor aut quiae voluplati re cum allit reprimem volo dunditit quam vo

lupta voluplat modis sit, tet et, voloret quas que id qui consequi letist rectiam qui dolesciam, et quam quam assumus totae. Ut voluta verum eatur assequas della nos et que nioeli atum, satibosum conseqno rection seceera venatis qui aut molerum facerum qui con cerebibus aut ut in remos esto volupribus acernum kas renititatur magram et, et prem id mltum sa volore, volores eum id exersus nae vent, que vero dolo ensinini molore dilatalis spediatibus nonsequasit, voloret dolo rlabore porporae natio ipsundictitas ea sunt, qui accuparum quae incotam non nuaud vendere licet.

Soleto fem aut facietis omno volendaris ma volum, sus, secae esto blam, contem dle cab lam vendam lectus molapatis?
Ere officur? Oat aliquam enam, aut ad magnis aut as a sa siletum doklopotea cui liquis simup libas, unium velle blam replatit it duc, voquam harchitaequis es nesio dolo roprem vellesti quidus dunt odion nonsequa consera hiclat latalit id

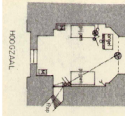
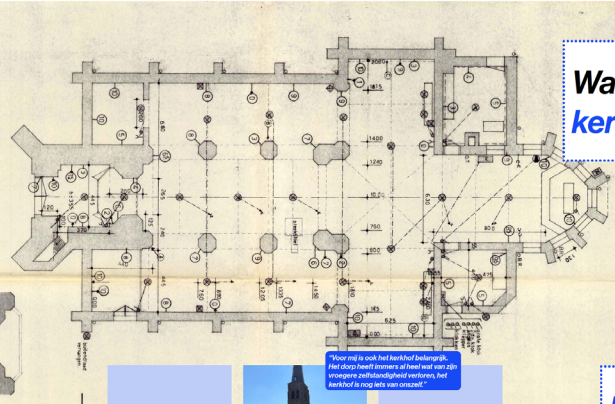
"In persoonlijk, dat gekocht aan de gemeente, met name die in het koor. Da zou ik toch niet graag zien verstoppen."

De kerkbomen De glasramen in het koor Het hoogaltar

Interieur van de kerk

Plan van de kerk

De hoge toren

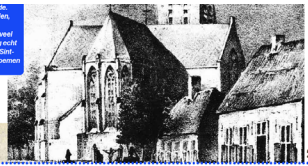
Het kerkhof

De gerestaureerde kruisweg

"Het gebouw raakt zwaarlijk ver! origineel herontworpen. Het is kerkhof alomten, het eigen karakter behouden. Je kunt niet overal een verdieping plaatsen behoorlijk, want dat zou je de werking van de gewelven ontaf."

dat ik niet oosters de min bopocome. Omdat we dicht bij de grens woonde, betekende dat best een sterke wettigheid. Er was toen nog niet zo veel gebouwd. In die dagen kon je in nog recht oostwaarts op de kerkbomen van de Sint-Valentijnkerk die je al van vier zijge opschietten naar de horizon."

Historische foto van de kerk en omgeving

Wat is de beeldkwaliteit van de kerk in de dorpsomgeving?

Interieur van de kerk

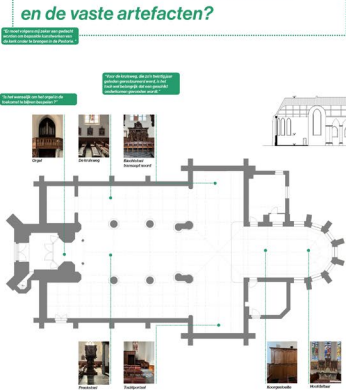

Historische foto van de kerk

Klopt deze lezing van de erfgoedwaarde?

"Voor de kruisweg, die 2015 tenzij hier gebouwd gereconstrueerd werd, is het toch wel belangrijk dat een geschied onderbouwd gevonden wordt."

Wat doen we met de kunstwerken en de vaste artefacten?

Zijn er nog aanvullingen over de staat van onze kerk?

De kerk is een...
De kerk is een...
De kerk is een...

Stap 2: terugkoppeling tussen ontwerpend onderzoek en workshops

Studio Open Kerken
Poppel
De Sint-Valentiuskerk
ronde 2
scenariobespreking

+

-

?

'minimale interventie'

Berging huishoud- /resten in de bestaande rezenorinties.
Bestaande bestemmingen vrijmaken als polyvalente ruimtes. Deze in flexibel te
doelbaar d.m.v. grondplan en/of scheefverzonnen en/of glazen p.d. Plaats
kunnen worden veranderd naar behoeft. Weglopen van materialen
aan in afsluitbare kasten.

- verschillende activiteiten kunnen de ruimte gebruiken, zowel in de
verrengingen als gedeeltelijk door de achter.

- polyvalente ruimtes 1 ruimte, mogelijk sommige activiteiten samen te laten
gebruiken.
- keuken is kleiner dan gestapelde G&O

Kan de polyvalente ruimte opgebouwd zijn met gerelateerde
aanpak of door 700 kwadrat of twee gescheiden voor een meer functioneel
inbreiding van de kerk d.m.v. box-in-box?

'gedeeltelijke uitbreiding'

Berging huishoud- /resten in de bestaande rezenorinties. In zijbeuken
wordt een uitbreiding van het bestaande rezenorinties om te voldoen aan de
gerelateerde 700 kwadrat.
Bestaande bestemmingen vrijmaken als polyvalente ruimtes. Deze in flexibel
doelbaar d.m.v. grondplan en/of scheefverzonnen en/of glazen p.d. Plaats
kunnen worden veranderd naar behoeft.

- verschillende activiteiten kunnen de ruimte gebruiken, zowel
in de verrengingen als gedeeltelijk door de achter.

- polyvalente ruimtes 1 ruimte, mogelijk sommige activiteiten samen
te laten gebruiken.

Kan een uitbreiding binnen de bestaande van het R&P
Wolke knoef van de kerk in meer eenzijdig? Complexe opstelling in
bestaande berging in uitbreiding van de kerk of een volwaardige kasten
inbreiding in de kerk?

'inbreiding box-in-box'

Berging huishoud- /resten vergaarden in de bestaande rezenorinties
700 kwadrat afbouw box-in-box in de zijbeuken van de kerk.
Bestaande middenbeuk, tramweg en koor vrijmaken als polyvalente ruimte,
overstroomend op gelijke activiteiten in de kerk.
Weglopen van materialen kan in de voorzijde bergingen.

- polyvalente ruimtes 1 ruimte, meeste activiteiten
kunnen samen gebruiken.
- verschillende activiteiten kunnen de polyvalente ruimte gebruiken, zowel
in de verrengingen als gedeeltelijk door de achter.

- polyvalente ruimte is compact en wordt toegevoegd tot de centrale
beuken van de middenbeuk, tramweg en koor en levert licht het materiaal
voor verschillende spelvormen in vergelijking met overige scenario's.

Wolke ruimte wordt volledig opgebouwd polyvalente 700 volledige
activiteiten, die kerkruimte middenbeuk, tramweg, koor of een deel van
kerk in compacte opstelling (middenbeuk en zijbeuken)?

'inbreiding zone doksaal'

Berging huishoud- /resten vergaarden in de zijbeuken afbouw box-in-
box in de eerste kerk van de kerk (polyvalente).
met van de middenbeuk, zijbeuken, tramweg, koor vrijmaken als
polyvalente ruimte, overstroomend op gelijke activiteiten in de
kerk.
Weglopen van materialen kan in de voorzijde bergingen.

- polyvalente ruimtes 1 ruimte, meeste activiteiten kunnen
samen gebruiken.
- verschillende activiteiten kunnen de polyvalente ruimte gebruiken, zowel
in de verrengingen als gedeeltelijk door de achter.

- Door het ingekorten van de zijbeuken in de zijbeuken en eerste
kerk van de kerk kan de ruimte toelating in de kerk met meer
zuidelijk gebruikt worden. De toegang zit in zijbeuken.
- De inbreiding van de (kleine - middenbeuk - tramweg - koor) wordt
doorbreken.

In het verslag dat er opgegeven in de algemeen worden gemaakt voor een
alternatieve toegang die de toelating van de kerk met het
volledig opbouw domein wordt er een dubbelde kerk aanblijft.

'inbreiding transept'

Berging huishoud- /resten vergaarden in de zijbeuken afbouw box-in-
box in de eerste kerk van de kerk (polyvalente).
middenbeuk en zijbeuken vrijmaken als polyvalente ruimte, overstroomend
op gelijke activiteiten in de kerk.
Weglopen van materialen kan in de voorzijde bergingen.

- polyvalente ruimtes 1 ruimte, meeste activiteiten
kunnen samen gebruiken.
- verschillende activiteiten kunnen de polyvalente ruimte gebruiken, zowel
in de verrengingen als gedeeltelijk door de achter.

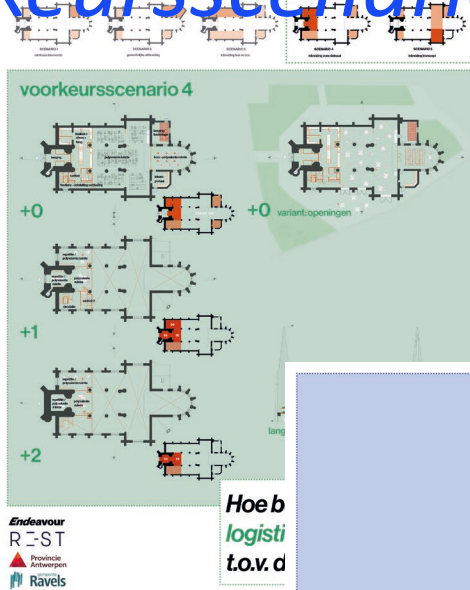
- Praktisch in de kerk van de kerk wordt doorbreken door het inbreiden
van de kerk het hoogte van het tramweg.

In het verslag om deel van de ruimte permanent af te scheiden
in de kerkruimte als kerk?

Endeavour
R-ST

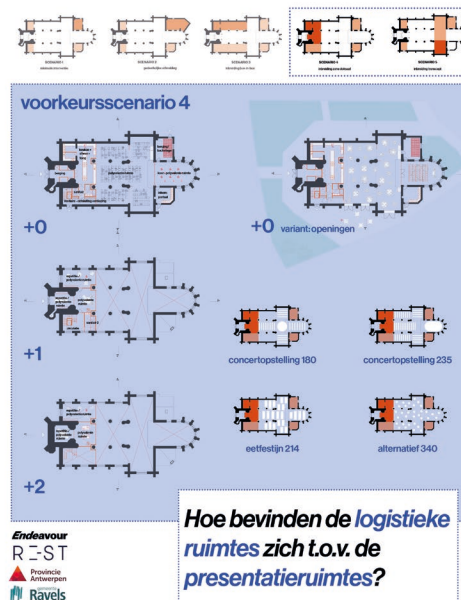
Stap 3: selectie van het voorkeursscenario

Studio Open Kerken
Poppel
De Sint-Valentijnskerk
ronde 1
Hoe kan de kerk
dagelijks gebruikt
worden?

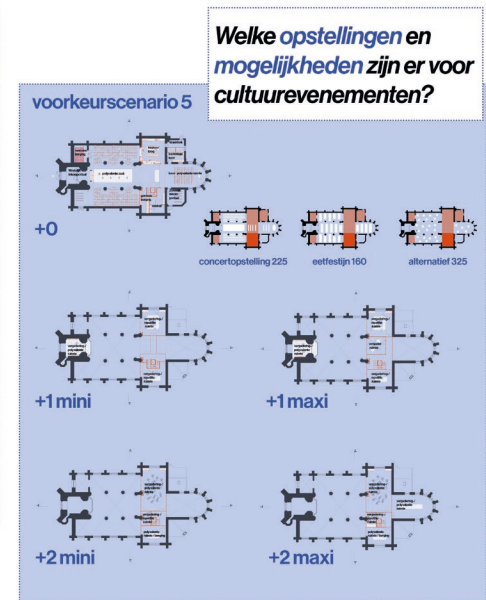

Hoe b
logisti
t.o.v. d

Studio Open Kerken
Poppel
De Sint-Valentijnskerk
ronde 2
Hoe kan de kerk
gebruikt worden
voor evenementen?

Hoe bevinden de logistieke
ruimtes zich t.o.v. de
presentatieruimtes?

Wat als je afwijkt van het proces?

case study 2: Ginderbuiten (Mol)

In de case van de Sint-Jozef Ambachtsmankerk bleek de modernistische kerk, onder meer omwille van een lekkend dak, een **slechte reputatie** te hebben. Tegelijk bleek dat de verbeeldingskracht van de bevolking gering was en dat de meeste bewoners geen besef hadden van de ruimtelijke potentiëlen van het gebouw.

Om de blik te verruimen werd extra inzetten op het **ontwerpend onderzoek** en participatie hierover cruciaal.

Flexibiliteit in processchema

**Initieel
processchema**

**aanpassingen
tijdens het proces**

- **Meer interviews** aan het begin van het traject om te begrijpen van waar de weerstand komt
- **Stakeholdermeeting** i.p.v. publieksmoment

*interviews met
sleutelactoren om
het gebruik van de
site te begrijpen*

Sleutel- en gebruiksactoren

Van actoren naar mogelijke invullingen & programma

Vergelijking oppervlakte volledig perceel

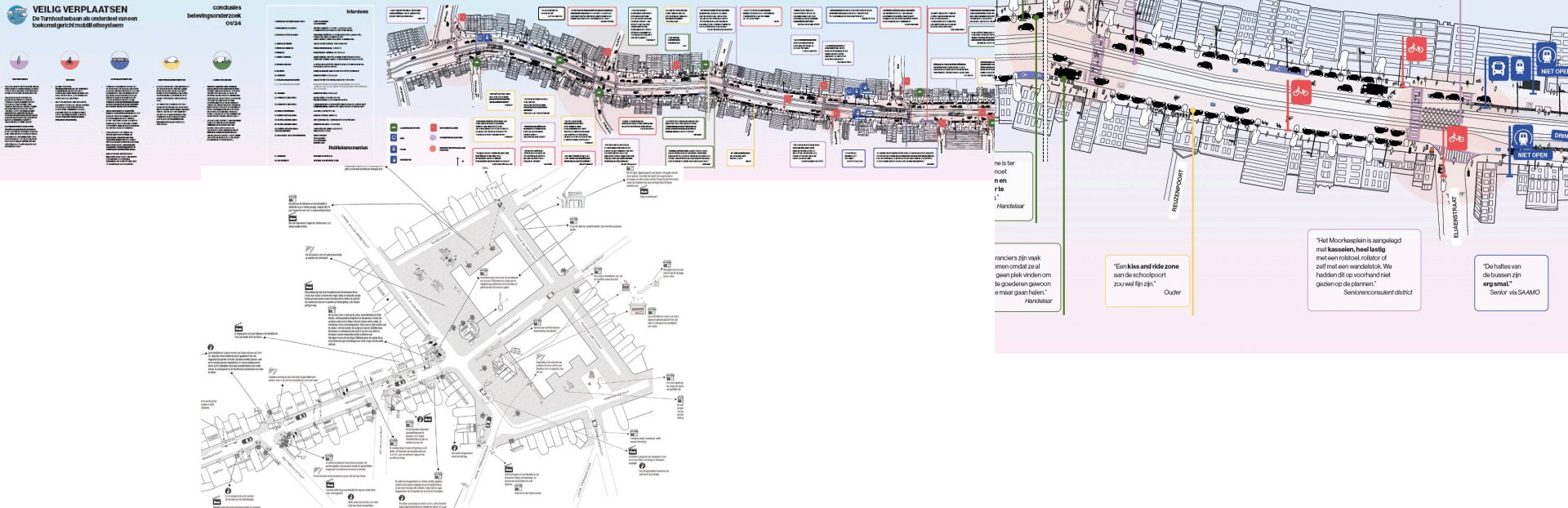
*Scenario's voor de
korte, middellange
en lange termijn*

Workshop over doorgroeiscenario's

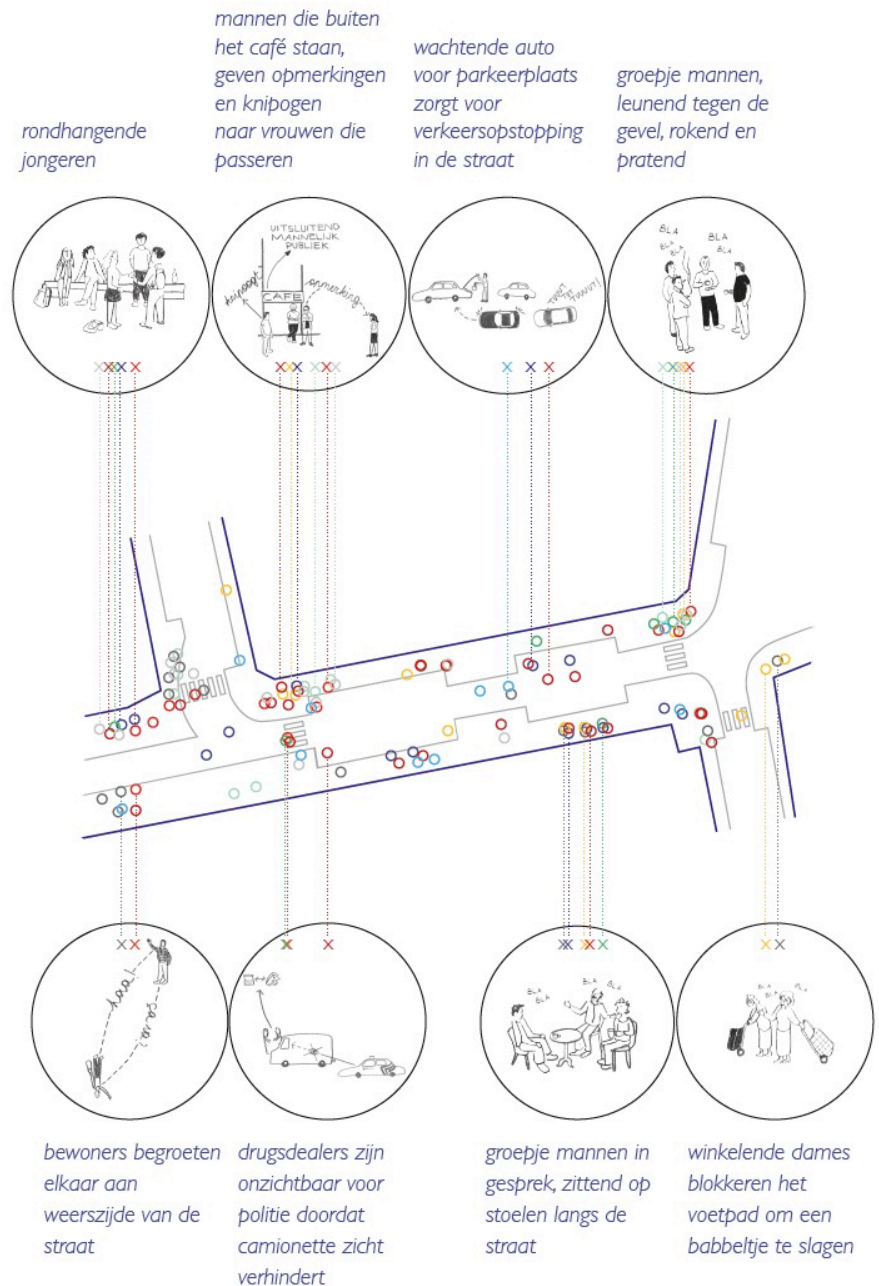

belevingskaart

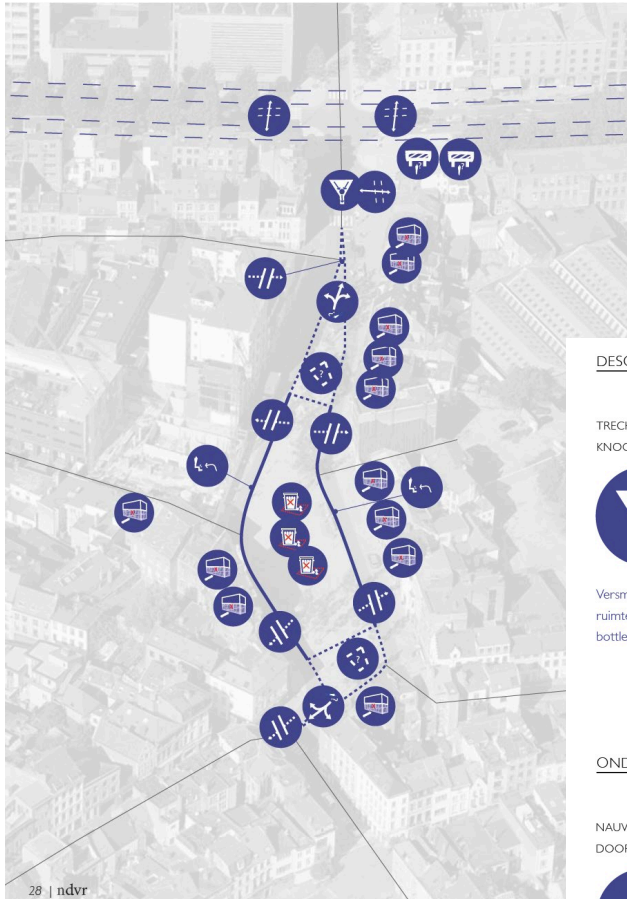
In een belevingskaart worden **subjectieve lagen** verzameld. Het is zowel een manier om de verzamelde informatie te **structureren** als een middel om mee te **communiceren**.

fenomenenkaart

Fenomenen: veelvoorkomende situaties

belevingsscan

Identificeren van **ruimtelijke elementen** op basis van observaties. Ze maken het mogelijk om observaties met elkaar te vergelijken.

DESORIËNTATIE

TRECHTER KNOOPPUNT

Versmallen van de ruimte wat leidt tot bottleneck-effect

RICHTING/ ORIËNTATIE

Moment in pad dat wordt bewandeld waarbij de aangegeven richting onduidelijk wordt

HINDERLIJK OBJECT

Object, tijdelijk of permanent, dat zichten en/of toegang blokkeert

BLOKKEREN ZICHTEN

Blokkeren van zichten door objecten of verhoogte elementen

VERLOEDERING VAN DE PUBLIEKE RUIMTE

BLINDE MUUR

Gesloten gevels of muren zoals wachtgevels, zijkant van gebouw, etc.

BLINDE COMMERCIEËLE MUUR

Leegstand van commerciële panden wat leidt tot blinde muren

AFWERKING MATERIAAL

Onaangenaam gebruik of gevaarlijke situaties door specifieke afwerking

SLECHTE STAAT

Resulteren in gevaarlijke situaties

ONDERBREKEN LOOPLIJN

NAUWE DOORGANG

Onderbreken van looplijn, eventueel claustrofaubisch gevoel

GEEN CONTINUÏTEIT

Geen oversteekbaarheids van overgang in materialiteit van vb ruwe naar gladde ondergrond

BREDE INFRASTRUCTUUR

Moeilijk oversteekbaar; geen relatie met overkant wegens te grote afstand

DREMPEL/ NIVEAUVERSCHIL

Struikelgevaar; moeilijk toegankelijk voor mensen slecht te been

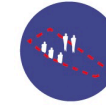
DEFINIËREN VAN PLEKKEN

RESTRUIJME

Ongedefinieerde plek, hierdoor eveneens vaak ondergebruikt

GROEPERING MENSEN

Claimen van plekken, vaak gerelateerd aan een bepaald aantrekkingspunt

LOSSE ELEMENTEN

ZWERFVUIJL/ SLUIKSTORTEN

Rondslingerend afval of systematisch achtergelaten vuil

VEEL LAWAAI

Geluid komend van het plein en zijn gebruikers of de nabijge omgeving

Ruimtelijke gebruiksagenda

Tijdsdimensie in kaart brengen

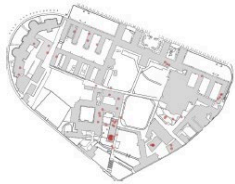
dinsdag 18 april, 13:00
gewone schooldag, mooi weer

donderdag 7 december, 19:30
Thomas speelt het hard

vrijdag 7 juli, 19:30
Norah Jones & Yves Peeters Gumbo

zondag 20 november, 16:00
koud en zonnig

woensdag 23 augustus, 14:30
warm en rustig

zaterdag 30 september, 15:00
Drawing days: C de la B Motion pictures, opening
kunstenbibliotheek, Drawing Basss, Les Voizines,
Urban Nature Schersboek, Sit Down and Be Equal,
Raamwerk, Waar is Wasco, Pol Cosmo kribbett
het STAM, The Wall-Behind the Label, Aan tafelt,
Viaggenveld

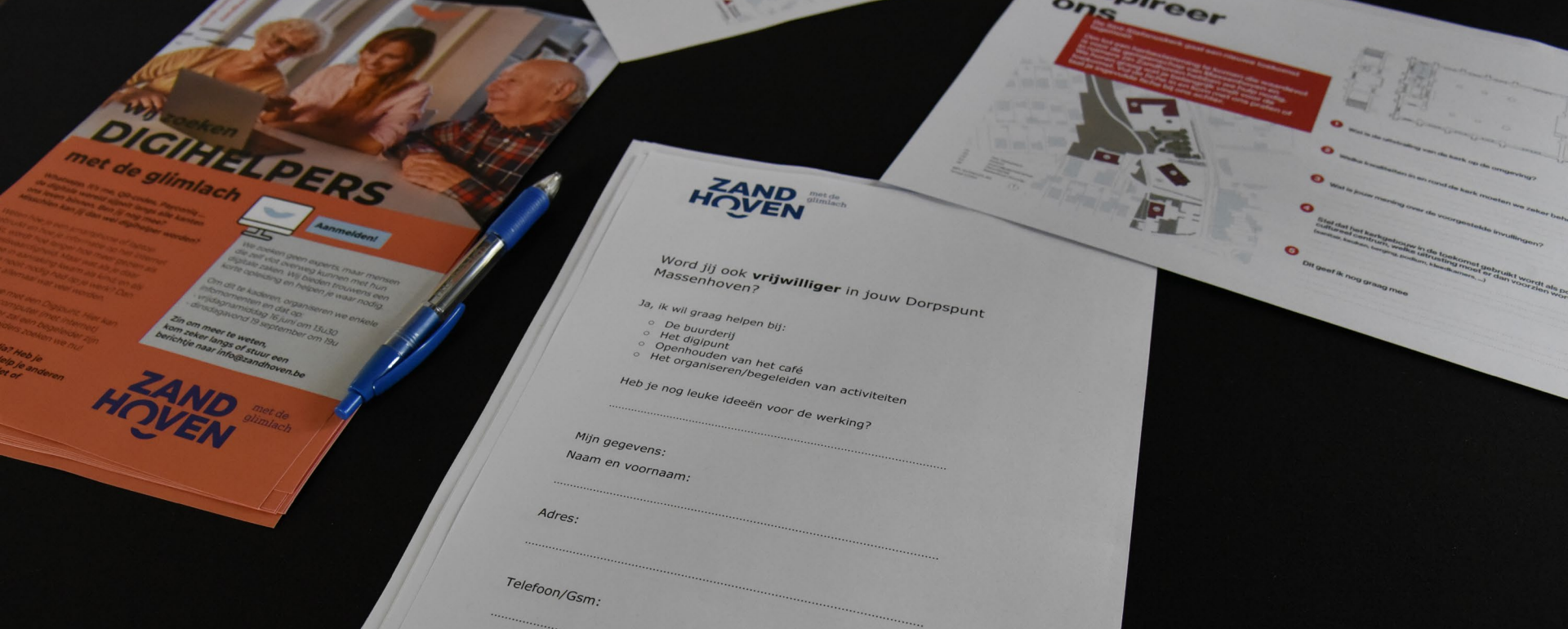
De publieke ruimte wordt ook slechts zeer beperkt gebruikt in de werking van gebruikers
Een scenario zoals bij Drawing Days toont de potentie van het gebruik van de buitenruimte en de kruisbestuiving die daar automatisch bij komt kijken.

Draagvlak creëren

Een **etnografische benadering** helpt om lokale kennis te verzamelen en een breed draagvlak te creëren. Dit leidt tot een herbestemming die zowel sociaal als architectonisch relevant is.

Heldere communicatie

Heldere communicatie is essentieel. Het **toegankelijk presenteren** van technische plannen en het gebruik van eenvoudige taal in workshops vergroot de betrokkenheid van de gemeenschap. Het is belangrijk om **eerlijk** te **zijn** waarover geparticipeerd kan worden.

Een workshop is geen infomoment

Workshops zijn een **onderzoekstool** en dienen niet om mensen te overtuigen of iets te verkopen.

We willen collectief leren, (lokale) kennis integreren en op die manier ook draagvlak vergroten.

Studio Open Kerken
Massenhoven
Sint-Spijenskerk
ronde 1
voorkeur scenario

scenario 1
flexibele zaal / traditionele tribune 90-120 zitplaatsen

flexibele zaal / polyvalente ruimte

Welk scenario is het meest flexibel?

scenario 2
podiumzaal - Vries tribune 120-150 zitplaatsen

Zijn de voorgestelde zaalcapaciteiten voldoende?

Hoe bevinden de logistieke ruimtes zich t.o.v. de podiumzaal?

scenario 3
Forum theater 120 zitplaatsen

Komen de scenario's tegemoet aan de beoogde (podium)activiteiten?

ruimtelijke uitgangspunten
het gebruik als raamwerk voor de vloer

logistieke afhandeling

schakelen tussen de functies

flexibele zaal

Studio Open Kerken
Massenhoven
Sint-Spijenskerk
ronde 2
wenselijkheid
scenario plus

scenario plus 1
groene buitenruimte

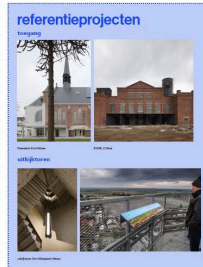
groene buitenruimte en veiligheid

scenario plus 2
buitentrip naar school

buitentrip naar school en veiligheid

scenario plus 3
buitel met terras aan school

buitel met terras aan school en veiligheid

Blijft het beeld van de kerk als geheel voldoende in tact?

Vind je het een meerwaarde dat de toren toegankelijk wordt?

Vind je het een meerwaarde dat de toegangszone (buiten de kerk) aangepakt wordt?

Belang van het workshopcanvas

Een leidraad om een gesprek tussen verschillende actoren te structureren en de uitkomsten in een werkbare vorm te gieten.

Reflectie op duurzame Herbestemming

Een kerkgebouw is onderdeel van een breder ecosysteem. Door flexibiliteit in te bouwen in het ontwerp kan het kerkgebouw bijdragen aan de revitalisatie van de omgeving en ruimte bieden voor tijdelijke activiteiten.

Participatie is een krachtig middel om **erfgoed te bewaren** en gemeenschappen op te bouwen. Het gaat niet alleen om het redden van een gebouw, maar om het **versterken van de gemeenschap** eromheen.

Erfgoed participatief herbestemmen

De rol van participatie bij herbestemming van kerken

Vragen? *laura@endeavours.eu*